

Dávid Ferenc nyomain. ¹

1940 augusztus 30-án a bécsi döntés folytán kiragyogott a nap a 22 év óta sötét fellegekkel borított erdélyi égen. Igaz, hogy csak fele részén mosolygott tündöklő sugára. A másik felén talán még sötétebbek lettek a viharfelhők. Oh, de mégis mennyi örömet és boldogságot árasztott a régen nem látott áldott nap sugarainak a megjelenése. A gyászoló székely hegyek aranyszínbe öltöztek. Az emberek örömkönyveket sírtak. Az öregek újraszülettek. Az ifjak szárnyakat öllöttek. A betegek otthagyták nyoszolyáikat. Az álmok megvalósultak. A bilincsek lehullottak s a szabadság életadó levegője töltötte be a hegyeket és völgyeket. Ezt zúgták a havasok fenyői, s ezt énekelték az erdők madarai. Ezért valóban érdemes volt tűrni, szenvedni és átélni 22 év sok keserűségét.

Oh legyen áldott az igazságot osztogató, gondviselő Isten, akinek atyai keze nemzetünket annyi vész és vihar között megtartotta, hogy most is bebizonyította hozzánk viseltető nagy jóvoltát s árvaságunkban erős várunk és paizsunk volt, s kihozott a szolgaság földjéről s megengedte, hogy hazánk, édes anyánk dajkáló keblére hajthatjuk le elfáradt fejünket. De bizonyára nemcsak a mi szívünk van tele imádságos érzésekkel, hanem ilyen-szerű imádságba olvadnak össze minden igaz magyar érzései és gondolatai, amidőn „Szent István koronája legszebb és legértékesebb ékkövé” visszakapta, s ez által a Csonkaország egy újabb területtel bővült és újabb kincsekkel gazdagabbá lett. Hiszen ebben a gyűlekezetben nem kell azt fejtegetni, hogy mi volt a múltban s mit jelent ma Erdély az anyaországra nézve. Nem külön ország, amelynek külön tervei, külön céljai és eszményei volnának, hanem annyira hozzátartozik az anyaországhoz, mint a testhez a kéz vagy a láb. Tulajdonképpen nem önálló egész, hanem csak földrajzi fogalom. Amikor önálló életet élt, akkor is az anyaországnak és

---

¹ Előadva 1940 november 15-én a budapesti Dávid Ferenc Egyletben.

az anyaországért élt. A fejedelmi korszak dicsősége: a János Zsigmond, a Bocskai, Bethlen Gábor és a Rákócziak ideje az anyaország javát szolgálta. Földje, történelme, irodalma, természeti kincsei mind... mind magyar érték. Hegyei magyar védőbástyák, folyói nagyrészen ide folynak, útjai erre vezetnek. Meséi és legendái ősmagyar talajból fakadnak. A magyar és a székely olyan, mint a bibliai Mártha és Mária: egy töről metszett két virág. Egy házban, egy otthonban élnek s közös munkával tölthetik be hívatásukat. Akiket Isten testvérekül adott, azokat az emberek ok nélkül választják el egymástól. A vér a vért soha el nem felejtí és meg nem tagadja.

De minket unitáriusokat emez általános magyar érdekeken kívül más különös lelki kapcsolatok is elszakíthatlanul kötnek Erdély földjéhez. A mi vallásunk tisztán erdélyi vallás. Az erdélyi bércek ölében, a „nép szívében vert gyökeret hitünk.“ Szent e föld nekünk; mert ehez kötnek múltunk minden emlékei. Itt született meg az egyistenség dicső eszméje. Itt öltött testet a világon legelőbb az unitárius gondolat. Itt ringott egyházunk bölcsője. Itt tették nagykorúvá azon országos törvények által, amelyeket János Zsigmond uralkodása alatt hoztak, akinek születése 400-ik évfordulóját hálás kegyelettel éppen ez évben ünnepeljük. Nagyrészen ezen a földön zajlott le 374 éves történelmünk. Apáink itt vívták ki a hit és lelkiismereti szabadságot s itt örvendettek a kivívott szabadság áldásainak. Itt vívták a hosszú harcot törvényben biztosított jogaikért. Ez a föld élőtanúja azoknak a tenger áldozatoknak, amelyeket őseink hoztak, hogy az unitárius vallást a sötét századokon keresztül átmentsék az újvilágba, hol milliók lelkét boldogíthatja. Múltunk sikerei és szenvedései, örömei és keserűségei egyaránt e földhöz láncolnak. Itt teremtek a hitnek és áldozatkészségnek ama szép virágai, amelyek világszerte csodálat tárgyai és itt zúgtak végig azok a kiméletlen viharok, amelyek zsenge vetéseinket megsemmisítéssel fenyegették, de amelyeket az isteni gondviselés mégis javunkra fordított. Ami a zsidónak Jeruzsálem, a mohamedánnak Mekka, a katolikusoknak Róma: ugyanaz nekünk Erdély.

Irányítsuk tekintetünket ma is erre a földre s annak történelmi mezején és levegőjében keressük fel azokat a nyomokat, amelyek egyházunk alapítójának és mártirhalált szenvedett első püspökének az életútját, mint megannyi határkövek jelzik, hogy

mellettük egy-egy pillanatra kegyelettel megállva a régi fénynél gyűjtsunk új szövétneket.

A nagy embereknek még a lába nyomai is emelőleg, buzdítólag hatnak a késői nemzedékekre. Az a hely, ahol születtek, ahol eszméik, igazságaik elhangzottak, ahol jártak, keltek, küzdöttek, örvendettek vagy búsultak, ahol nagy dolgokat cselekedtek, vagy meghaltak: zarándok helyekké lesznek s az unokákat a nagyapák követéseire buzdítják. Sok ilyen, az ősök dicsőségétől megszentelt helyünk van nekünk magyaroknak, amelyeken a nemzeti önérzet és a lelkesedés virágai teremnek. Avagy minden keresztény nem sóvárog-e égő vággyal azokra a helyekre, amelyeket a Názáreti Mester lába nyoma érintett. Nem vágyunk-e látni Galilea szép mezőit, a Genezáret tavának kék hullámain, a Kármel hegyének szőlőtermő lankáit, a Jákób kútjának enyhet adó forrását. Boldogok azok, akik itt a Mester nyomában járva közvetlen közelből, mintegy az ő ajkairól hallhatják hegyi beszédét, gyönyörű példázatait, a béke a testvériség, a szeretet és megbocsátásról szóló tanításait. Próféta lesz az, aki a próféták nyomdokain jár. Nem csoda tehát, ha a keresztények a legnagyobb áldozatok árán is tömegesen keresték fel az úgynevezett Szentföldet, hogy ott áldozzanak a Jézus szellemének. Nem csodálkozhatunk azon a tenger áldozaton, melyet évszázadokon át az európai keresztények a keresztes hadjáratok által hoztak a Szentföld visszafoglalása céljából.

Ilyen Szentföld a mi számunkra Erdély, amelynek földjén és egyes városaiban szemtől-szembe találkozhatunk a mi egyházalapító püspökünkkel. Láthatjuk prófétai alakját, hallhatjuk trombita hangján ajkairól azokat a beszédeket, amelyek által itt új eget és új földet teremtett, s az istenegység hitének a feltámasztásával együtt ezt a földet a vallási türelem földjévé tette. Itt minden rög, minden porszem reá emlékeztet s Erdély egész vallástörténelmét az ő nemes szelleme hatja át,

Nem járhatjuk be a szép és kies Erdély egész földjét egy egyszerű előadás keretében. Pedig úgy hív és vonz *Besztercze*, hol Dávid Ferenc nyilvános pályáját megkezdette; *Marosvásárhely*, hol vallásunk szabadságát törvénybe iktatták; *Kolozsvár*, ahol a kerekdő, az óvári iskola és a főtéri templom a nagy tudású főpap dicsőségéről beszél, *Nagyvárad*, ahol az unitárius fejedelem gyönyörűséggel hallgatta papjának merész és győ-

zelmes vitatkozását. Ezek Isten jóvoltából külsőleg ismét a mieink. Ezeket bármikor felkeresheti hálás kegyeletünk.

De vannak helységek, amelyek ez idő szerint nehezebben megközelíthetők, amelyektől még mindig országhatár választ el, amelyek a tulsó parton maradtak, amelyekre szintén aranybetűkkel írta fel nevét Erdély reformátora s amelyek híven őrzik lába nyomát és nagy szelleme emlékét. Bár távol essenek tőlünk ezek a helységek ; tapossák bár ellenséges hadak ez ősi földeket s idegen szellem igyekezzék elhomályosítani a hozzájuk fűződő történelmi emlékeket és hagyományokat: azok mégis a mieink, mert a mi lelkünkhöz vannak forrva s a mi történelmünk ragyogó vagy sötét lapjai vannak rájuk írva.

Keressük és kövessük ma a tulsó parton a Dávid Ferenc nyomait, amelyek szellemi nagyságáról beszélnek, s amelyeken mintegy megjelenik előttünk prófétai alakja.

A Dávid Ferenc életével kapcsolatban, a tulsó parton történelmünk egyik szép darabja *Gyulafehérvárhoz* fűződik. Ez az ősi magyar város, amelyben a kath. püspökséget még Szent László királyunk alapította, amely fejedelmi székhely volt, hol Hunyady János, Hunyady László, Izabella királyné, János Zsigmond, Bocskai és I. Apafi Mihály síremlékei vannak: igen nagy jelentőségű a Dávid Ferenc élettörténetében is. Szülőföldjéről, Kolozsvárról korán ide jön a püspöki székhelyre, tanulmányai folytatása céljából. Itt szerezte az ifjúság amaz első benyomásait, amelyek rendszerint végigkísérik az embert egész életén s amelyek befolyásolják jellemét s irányítják pályáját. Gyulafehérvárt a Dávid Ferenc ifjúsága idején már a reformációt megelőző reneszánsz és humanista szellem hatotta át. A püspök és kanonokjai e szabadabb szellem hatása alatt éltek. Inkább rajongtak a klasszikus latin és görög tudományokért, mint az egyház hitelveiért s az egyéni szabadságot bilincsekbe verő rendelkezéseiért. Eme szabadabb szellemtől áthatva, barátságos szemmel nézték a reformáció térhódítását, sőt a kánonokok között voltak olyanok is, akik későbbben hozzácsatlakoztak. Ez a forrongó állapot nagy hatással volt a Dávid Ferenc látni és tudni vágyó ifjú lelkére. Vágyak és eszmények ébredtek lelkében. Mélyebben behatolni a közeledő új világ titkaiba. Közelebről megismerni azt a fényforrást, amelynek egyes sugarai már itt is izgalomban tartják a lelkeket. Eljutni Wittenbergbe, ahonnan a Luther és Melancthon szelleme hódító útjára indult.

Ezek a vágyak és remények elhatározássá érlelődtek a férfi-kor küszöbén álló ember lelkében.

Az isteni gondviselés emez elhatározás megvalósításának anyagi feltételeiről gondoskodott. Két humanista gondolkozású kánonnok: Medgyes Ferenc és Pesti Gáspár anyagi támogatása lehetővé tette, hogy 1545-ben Wittenbergbe menjen s ott mintegy négy évet töltsön a Melanchton lábainál. Így adta meg Gyulafehérvár Dávid Ferencnek azt a lendítő lökést, amely őt a reformáció göröngyös, de dicsőséges útjára vitte, amelyen folytonosan előre haladva az unitarizmus csúcspontján állott meg.

De Gyulafehérvárhoz későbbben még szorosabban kapcsolódott a Dávid Ferenc élete s e városnak még többet köszönhet az unitárius reformácló. Két nevezetes hitvita zajlott le itt, amelynek főhősei Dávid Ferenc és Mélius Péter voltak. Az első 1566 április 24—27 napjain folyt le, amelyen először próbálkozott az unitárius gondolat nyilvánosan is utat keresni a lelkekhez, ami a Méliusék heves ellenállása miatt, ha nem is sikerült, de az utat nagyon megegyengette és előkészítette. Mert a vita eredményeképpen kimondatott, hogy a szentháromsággal kapcsolatban használatos régi teológiai kifejezések elvetendők s helyettük bibliai kifejezések használandók. Ez pedig, ha nem is egész, de félsikernek mondható, mert az új kifejezések, új fogalmakat is szülnek. Emellett ezen hitvitán tűnt fel Dávid Ferencnek nagy vitázó készsége és a Bibliában való rendkívüli járatossága. A másik nagy hitvita Gyulafehérváron 1568 március 8—18 napjain folyt le. Az eredetileg Tordára hirdetett hitvita helyét „a fontos üggyhez illő nagyobb tisztesség és méltóság tekintetéből“ tette át a fejedelem Gyulafehérvárra. A 10 napos vita külsőleg is a legnagyobb fény és ünnepélyesség között folyt le. A fejedelmi palota nagyobbik termében minden reggel megjelent a fejedelem udvarával együtt s türelmesen hallgatta azokat a vitákat, amelyekben a Biblia és teológia, a zsinatok és az egyházi atyák, az okosság és a dialektika, a gúny és a megfélemlítés minden fegyverét csatarendbe állították a küzdő felek, hogy vélt igazságukat bizonyítsák és megfoghatóvá tegyék. Ebben az óriási szellemi tornában különösen kiemelkedett a Dávid Ferenc tudása és ékesszólása, aki hatalmas ellenfelével szemben a szentháromság hagyományos formáját nemcsak ízekre szedte, hanem az istenegység hitét a történelem, a Biblia és a józan értelem alapján olyan világitásba helyezte, hogy

a fejedelem udvaraival együtt ezt a hitet fogadta el. A Dávid Ferenc nagy sikerét bizonyítja az a lelkes fogadtatás, amelyben Kolozsvár város közönsége részesítette a diadalmasan hazatérő vezért, aki a hagyomány szerint egy kerek körül beszédet tartott a fogadására összesereglett közönségnek, amelynek hatása alatt az egész város az ő vallását fogadta el.

De Gyulafehérváron még más babérok is teremttek Dávid Ferenc számára. Mint a fejedelem udvari papja sokszor megfordult e városban s trombita hangjával s a bibliai igazságokon alapuló beszédeivel elragadta a fejedelmet és udvarát. Itt jelentek meg a királyi nyomdában a reformátori könyvei, amelyekben az egyistenség hitét tudományos alapon is bebizonyította.

A gyulafehérvári fejedelmi palota arculata és hangulata azonban egészen megváltozott a Báthoriak uralma alatt. Most ismét itt látjuk Dávid Ferencet. De minő más a helyzet. Az, aki egy életen keresztül a lelki szabadságért harcolt, most fogoly. A diadalról-diadalra haladó vezér, most megtört, elfáradt beteg; aki elragadó szónoklataival egy ország népét vitte magával a reformáció különböző lépcső-fokain, most saját védelmére kénytelen szószólóról gondoskodni. Azokat, akik eddig kegyeit keresték s boldogok voltak, ha barátságába fogadta, most ellenségei táborában látja. Akik eddig igazságaiért lelkesültek, most megtagadják, mint Judás Jézust és vádlói sorában állanak. Azon a helyen, hol legszebb sikereit aratta, hol, mint a jézusi igazságok bátor és hős képviselőjét, győzelmes vezérét körülrajongták, bálványozták: most a kancellár ajkairól kénytelen hallani a szigorú ítéletet: „A méltóságos fejedelem az egész ügyet megértette, hogy te agyad tanácsát követve, az egyház beleegyezése nélkül ezen istentagadó, kárhozatos és hallatlan káromlásra vetemedtél s az ország törvényei ellenére újtásokat tettél: önagysága azért érdemed szerint megbüntetve például állít, hogy az másokat is hasonló örült újtásoktól visszaretentsen“. Gyulafehérvár felett az addig tündöklő fényben ragyogó nap sötét felhőbe borult, de azért Gyulafehérvár a mienk marad s Dávid Ferenc szellemi nagyságának hirdetője s egyházi történelmünk egy jó részének elidegeníthetlen színtere.

A Dávid Ferenc élettörténete kapcsolatban van *Nagyszebennel*, e régi szász várossal is, amely Kolozsvár mellett a második nagy jelentőségű helysége volt Erdélynek. E város a budai bírónak, Pemplinger Márknak a védelme alatt legelőször fogadta el a lutheri

reformáció igazságait. Lakói nagy lelkesedéssel hallottak a Wittenbergből nem régen hazatért Dávid Ferencről s az ő itt-ott erőteljesen megnyilatkozó reformátori törekvéseiről. Ugyanakkor, amikor Kolozsvárra meghívást kapott a plébánosi állás elfoglalására, Nagyszebenből is hasonló meghívást kapott. Nem könnyű volt a választás; mert mind a két helyen nagy feladatok vártak a reformáció forrongásai közben a lelki vezérre, de mind a kettő nagy kitüntetést jelentett annak, aki helyét megtudta állani. Nehéz belső habozás és lelki tusakodás után mégis a kolozsvári meghívást fogadta el. Ennek a javára billentette a mérleget az a tény, hogy itt született s a gyermekkori első benyomások és emlékek ide vonzották. Milyen különösek és megfoghatatlanok az isteni gondviselés útjai! Ez az egyszerű választás kiszámíthatatlan befolyással volt a Dávid Ferenc további életére s az egész erdélyi magyarság történetére. Mert ha Dávid Ferenc ebbe az erős szász környezetbe jut, minden bizonnyal megmaradt volna annak nyelve és vallása mellett s így a magyarságra nézve örökre elveszett volna. De ő megérezte az idők jelét. Ettől kezdve a szászoktól mindinkább elfordult s közeledett a magyarság felé, amelynek történetében később döntő szerepe volt s amelyre reformátori munkájával és vallási türelmességével világraszóló dicsőséget hozott.

Nagyenyed, ez a Maros völgyében fekvő város, amely magyarságáért és vallási szabadelvűségeért annyi megpróbáltatáson ment keresztül a múltban, szintén jelentős határkö a Dávid Ferenc életútjában. Ilyenné tette az Úrvacsora kérdésében folyt nagy hitvita. Az Úrvacsora kérdése sok vitára adott okot és alkalmat külföldön. Ez képezte a legáthidalhatatlanabb ellentétet Luther és Zvingli között, ami miatt a reformáció két ágra szakadt. A Kálvin közvetítő felfogása sem tudta egy táborba gyűjteni a reformáció híveit. Sőt Luther és Melancton között is nézeteltérések voltak e kérdésben. E kérdés körül folyt viták nagy hullámokat vertek Erdélyben is.

Dávid Ferenc, mint kolozsvári pap és a lutheri egyházak püspöke kezdetben Luther felfogását vallotta, amely szerint az úrvacsorai kenyérben és borban benne van a Jézus teste és vére. Ezen felfogása győzelmeért elszánt harcokat vívott Kálmáncsehi Mártonnal, az első Kálvin hitű reformátorral Erdélyben. E vitákban, bár külsőleg fényes győzelmeket aratott, de lelkében mégis ő lett a legyőzött. A viták folyama alatt belátta, hogy a Kálvin felfogása

közelebb van a bibliai igazsághoz, mint a Lutheré. De emellett úgy gondolta, hogy ezen az alapon inkább lehet egyesíteni az erdélyi magyarságot és szászszágot: elhagyta előbbi felfogását s a Kálvin-féle hithez csatlakozott. Újabb heves hitviták indultak meg, amelyekben Dávid Ferenc és Mélius egyúton haladva igyekeztek győzelemre juttatni a Kálvin felfogását s ez úton az erdélyi reformációt egy közös mederbe terelni. Azonban a két bátor reformátor elszánt törekvése hiábavalónak bizonyult. A szász-ság merev ellenállásán, amely a Luther felfogásából egy hajszálnyi sem engedett, minden kísérlet megtörtött. Még egy utolsó kísérlet történt Nagyenyeden az oda 1564. április 9-re* összehívott zsinaton. Erre a zsinatra János Zsigmond fejedelem biztosul Blandrata Györgyöt küldötte ki. Itt ismerkedett meg Dávid Ferenc vele, amely ismeretségből előbb barátság, de később Dávid Ferenc tragédiája fejlődött ki. Ezen a hitvitán Dávid Ferenc végképpen meggyőződött arról, hogy az erdélyi reformációt a százszok makacssága miatt nem lehet közös nevezőre hozni. Ezért ezen szándékáról végleg lemondva, kizárólag a magyarsághoz csatlakozott. Előbbi lutheránus püspökségéről lemondva a Kálvin hitű magyarságnak lett a püspöke. Ezért jelent Nagyenyed forduló pontot Dávid Ferenc életében.

Torda csaknem egy jelentőségű a Dávid Ferenc élettörténetében Kolozsvárral. Ez az Aranyos balpartján fekvő ősi város, amelynek keletkezése a mondák ködébe vész el, egyike a legrégebb magyar városoknak. Fekvésénél fogva nagy szerepet játszott Erdély hadászati és politikai történetében. A Keresztes mezőt úgy lehet tekinteni, mint Erdély Rákosmezejét. Nemzeti történelmünk sok kiváló eseménye fűződik hozzá s magyarságánál fogva Erdély központi helye volt, hol országgyűléseket tartottak s az ország rendei itt tanácskoztak nagy és elhatározó kérdésekben.

A mi egyházunk történelének egy jó része itt játszódik le. Ide vezetnek a Dávid Ferenc élettörténetének a nyomai is. Miután az igazságokat kereső lelke a Kálvin tanításában sem találta meg azt a nyugvó pontot, amelyen végképpen megállhatott volna, s különösen a szentháromság hitét látta olyannak, amely mind a Bibliával, mind a józan ésszel ellentétben van: újabb tanulmányai és elmélkedései alapján, kialakított lelkében egy újabb evangéliumi vallást. Ezt az evangéliumi vallást, melyet kezdetben „orthodoxa fides“-nek, vagy „az egész Szentírásból való igaz tudomány“-nak

s később unitárius vallásnak neveztek *Tordán* az 1567-ben tartott zsinaton fejtette ki legelőször három pontban. Itt tűntek fel legelőbb az unitárius vallás hajnal-sugarai. Itt buggyant ki az az ősforrás, amely lassankint növekedve az egyisteniség hitének áldásával gazdagította Erdélyt és a világot. Itt, ez első hitvallásban vetette el Dávid Ferenc azt a mustármagot, amelyből kifejlődött az unitárius egyház élőfája.

De ennél még nagyobb jelentőséget kapott Torda a következő 1568-ik évben a vallásszabadság kimondásával, Bizonyára mindnyájan ismerjük azt a Kriesch Aladár festőművész által festett szép képet, amely ennek a vallásszabadságnak a kihirdetését ábrázolja. A képen a festőművész ihletének a hatása látszik, de az bizonyára történelmi tanulmányokból szűrődött le. Ezért az a kép mutatja Dávid Ferenc történelmi alakját és szerepét a vallásszabadság kimondásában. Mind Tordának, mind Dávid Ferencnek örök dicsősége, hogy olyan időben mondták ki a vallásszabadság magasztos elvét Erdélyben, amikor Európa más országaiban tüzzel és vassal üldözték a vallás szabad megnyilvánulását s ez által Erdélyt a vallásszabadság „klasszikus“ földjévé tették.

Dávid Ferenc bízott is tordai híveiben. Amikor már a viharfelhők tornyosultak feje fölött, amikor az innovációs törvényt, mint csapdát állították elébe a Báthoriak: akkor Tordára hívott zsinatot 1578-ban, hogy védekezzen az ellenséges áramlattal szemben. E zsinaton 322 lelkész sorakozott fel nagyhírű és nagytekintélyű püspöke mellett s beható tanácskozás után egy értelemmel kimondták a *communis profécia* elvét, hogy a zsinatilag meg nem állapított hittételekről szabadon lehet vitatkozni. Amikor a külső hatóság az unitárius egyházat a legszűkebb területre szorította, akkor Kolozsvár mellett Tordát jelölte meg olyan helyül, ahol zsinatot tarthatnak az unitáriusok.

De Torda is érdemes volt a bizalomra, mert, amikor az egész erdélyi közhangulat Dávid Ferenc ellen fordult, Torda akkor is kitartott mellette. Sőt 1579. április 20-ára a Dávid Ferenc pere tárgyalására Tordára országgyűlést hívott a fejedelem. De a mellette megnyilatkozott közhangulat miatt elő sem vették e kérdést, hanem azt egy későbbben Gyulafehérváron tartandó országgyűlésre halasztották. Hogy az unitáriusok milyen nagy súlyt helyeztek későbbben is Tordára, annak beszédes bizonyossága az, hogy a Dávid Ferenc

szellemi örökségének a fenntartására a legutóbbi ideig ott egy középfokú iskolát tartottak fenn.

Innen már csak a *dévai* várba kisérvetjük el a mi egyház-alapító első püspökünket. Abba a várba, mely a legenda szerint Kőműves Kelemenné vérével épült, amely századokon át vajdak székhelye majd uralkodók versengésének a tárgya, háborús összeütközéseknek a központja és végül hősöknek és gonosztevőknek a börtöne volt. Ebben a várban halt meg Dávid Ferenc 1579. november 15-én. Öt hónapos szenvedése és az igazságért szenvedett mártirhalála ezt a helyet szentté avatja előttünk, ahova csak oldott sarúval közeledhetünk. Zarándokhely, melyet felkeresni, minden unitáriusnak olthatatlan vágya, hogy ott a mártirpüspöknek ismeretlen sírjánál tanulja meg lánggal égni, buzgón áldozni azért a vallásért, melyet az a kor nem értett meg, de amely az emberiség szellemi műveltségének haladásával mind többeknek lesz a világossága és lelki nyugalma.

Mélyen tisztelt közönség! Változik minden e földön. Egyik eszmeáramlatot a másik váltja fel. Nemzedékekre újabb nemzedékek jönnek. Egyik uralomra a másik következik. Országok omlanak össze s országhatárok változnak meg. Királyi trónok borulnak fel. Az ősök sírhalmaikat idegenek taposhatják s atyáink földje az ellenségnek teremhet mindennapi kenyeret. De a Dávid Ferenc lába nyomait nem temetheti el az idők vihara, prófétai nagyságát nem törpítheti le az elfogult történetírás és szellemének fényét nem homályosíthatják el a sötét korszakok; mert ő a szellemi haladás apostola s az isteni igazságok prófétája volt, aki örökkévaló javakkal gazdagította az emberiség lelki tárházát.

Vári Albert.

Emlékezés

(Dávid Ferenc halála évfordulóján 1940. november 17-én).

Unitárius vallásunk ezekben a napokban Dávid Ferenc mártir-halálára emlékezik. Annak a vallásos prófétának sziklasírjánál állnak ma meg az unitárius emberek, aki magyar földön s lángoló magyar hittel alakította ki a lelkek mélyén szendergő vallást s aki folyton tisztuló istenes világnézeteiért rendületlen meggyőződéssel harcolt és halt msg.

Emlékezésünk alaphangja a mélységes komolyság, de nem a szomorú bánat, nem a tompa fájdalom. Amikor hősökét idéz a lélek, sohasem sír és sohasem panaszol. Ilyenkor tiszta, meleg büszkeség ömlik át rajtunk s visszaparancsolunk minden könnyet, mert akinek szelleme érkezik hozzánk önelhatározásból, kemény férfias magatartással vállalta a halált. Élete magyar élet volt s halála is magyar. Mondják, hogy egyetlen nemzet fia sem tud olyan szépen meghalni, mint a magyar. Ezért olyan megrázó a Szózatban a „jobb kor“ és a „nagyszerű halál“ dilemmája. A magyar ezer szép halállal váltotta meg jogcímét a magán küzdelmes életre s Dávid Ferenc halála is megváltotta volt nekünk, mert az a mód ahogyan hőssé tudott lenni, csodálatos erkölcsi tartalmat kölcsönzött lényének, munkájának és meggyőződésének s ez a halál tudott misztikus kenyérré válni, mely táplált nemzedékeken keresztül gúnyolt és üldözött unitárius ezreket. Nem tehetünk róla, de valahányszor szellemi alakjának finom és összetett vonásait rakosgatjuk, mindig akaratlanul is hosszasabban simogatjuk benne ezt a szint, mely hamisítatlanul és természetesen magyar.

Ha van nép és ország között mély összefüggés és lelki kapcsolat, bizonytal meg van ez a mi népünk és országunk között, Életmódunk itt lett olyan, amilyen lett, képzeletünk, érzésvilágunk, kultúránk, imádságaink az itteni tájak és éghajlat színeiből benyomásaikól, hangulatából szűrődött. Nemcsak ez a föld őrzi életünk és történelmünk vibráló vonásait, mi is elválhatatlanul hordjuk